

Наталія Габрусєва¹, Сергій Алілуйко²

*Тернопільський національний технічний університет ім. Івана Пулюя
(Україна)¹*

*Наукова установа «Тернопільський інститут наукових досліджень»
(Україна)²*

Nataliia Habrusieva¹, Sergii Aliluiko¹

*Ternopil Ivan Puluj National Technical University (Ukraine)¹
Scientific Institution «Ternopil Institute of Scientific Research» (Ukraine)²*

СПЕЦИФІКА РОЗУМІННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СЕРЕДОВИЩІ ЗДОБУВАЧІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

SPECIFICITY OF UNDERSTANDING CRITICAL THINKING AS A TOOL OF INFORMATION ACTIVITY AMONG APPLICANTS FOR ECONOMIC EDUCATION

Резюме. Інформаційна діяльність є важливою в економічній сфері. Сучасні бізнес-процеси базуються на аналітиці, обробці великих обсягів даних та прогнозуванні. Це допомагає приймати стратегічні рішення, планувати ресурси та оптимізувати діяльність підприємств. Завдяки ефективному управлінню інформацією компанії можуть швидко реагувати на зміни ринку, споживацькі потреби та дії конкурентів. Однією з ключових складових інформаційної діяльності є критичне мислення, яке виступає необхідним інструментом оцінювання, аналізу та прийняття рішень. Міжнародні організації визначають його як фундаментальний навик для ефективної діяльності в умовах невизначеності. У контексті підприємницької діяльності, критичне мислення дозволяє розпізнавати та оцінювати можливості, відокремлюючи факти від суб'єктивних припущень. Дослідження, проведене на базі Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя (Україна), показало, що більшість опитаних студентів асоціюють критичне мислення з раціональністю. Інші важливі аспекти визначення респондентами поняття «критичне мислення» включають перевірку достовірності інформації, швидкість прийняття рішень у стресових ситуаціях та здатність піддавати сумніву неперевірені дані. Встановлено, що в умовах інформаційної війни критичне мислення є особливо важливим для фільтрації інформації. Результати опитування також вказують на різні акценти в розумінні критичного мислення залежно від спеціальності студентів. Зокрема, зафіксовано, що, на відміну від

респондентів, які отримують спеціальність у галузі ІТ-технологій та інженерії, результати майбутніх фахівців-економістів вищі за показниками «об'єктивність», «усвідомленість» та «протидія маніпуляціям», що свідчить про прагнення уникати суб'єктивних оцінок. Виявлені відмінності можуть слугувати основою для розробки компонентів освітніх програм, спрямованих на розвиток критичного мислення студентів, з урахуванням специфіки кожної спеціальності.

Summary. Information activity is important in the economic sphere. Modern business processes are based on analytics, large-scale data processing, and forecasting. This helps in making strategic decisions, planning resources, and optimizing enterprise operations. Through effective information management, companies can quickly respond to market changes, consumer needs, and competitor actions. A key component of information activity is critical thinking, which serves as an essential tool for evaluation, analysis, and decision-making. International organizations define it as a fundamental skill for effective functioning in uncertain conditions. In the context of entrepreneurial activity, critical thinking enables the recognition and assessment of opportunities, distinguishing facts from subjective assumptions. A study conducted at Ternopil Ivan Puluj National Technical University (Ukraine) showed that most surveyed students associate critical thinking with rationality. Other important aspects identified by respondents regarding the concept of "critical thinking" include verifying information credibility, decision-making speed in stressful situations, and the ability to question unverified data. It has been established that in conditions of information warfare, critical thinking is especially important for information filtering. The survey results also indicate different emphases in the understanding of critical thinking depending on students' specialties. Specifically, it has been noted that, unlike respondents specializing in IT and engineering, future economists score higher in "objectivity," "awareness," and "resistance to manipulation," reflecting a tendency to avoid subjective judgments. These identified differences can serve as a basis for developing components of educational programs aimed at fostering students' critical thinking, taking into account the specifics of each specialty.

Вступ. Поняття «інформаційна діяльність» широко вживане, проте, на сьогоднішній день, немає чіткого його визначення. Традиційно українські дослідники [1, 2 та інш.] посилаються на першу редакцію (від 02.10.1992) Закону України «Про інформацію», у Розділі II якого поняття «інформаційна діяльність» трактувалася як «сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави» [3, ст. 12]. Це найбільш загальне

формулювання, яке вчені, намагаючись конкретизувати, класифікують за різними критеріями залежно від змісту, об'єктів, методів, цілей тощо.

Дослідженню інформаційної діяльності в економічній сфері присвячено багато розробок вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, А. Баранецька підкреслює її важливість у бізнес-процесах, стверджуючи, що діяльність будь-якого підприємства охоплює три базові компоненти: бізнес, предметні технології та інформацію, де остання пов'язує все в єдине ціле [4]. Учені з Краківського університету (Польща) провели ґрунтовне дослідження та встановили залежність конкурентоспроможності та продуктивності фірми від управління інформацією та знаннями. Висновки такі:

- Управління інформацією (ІМ) впливає на управління знаннями (КМ).
- Управління знаннями (КМ) впливає на конкурентоспроможність фірми (FC) та зростання фірми (FG).
- Підприємницька орієнтація (ЕО) впливає на КМ, ІМ, FC, FG та фінансові результати (FP).
- КМ повністю опосередковує вплив ІМ на FC та частково опосередковує вплив ІМ на FG.
- ІМ та КМ частково опосередковують вплив ЕО на продуктивність [5].

Управління інформацією та знаннями сприяє підвищенню ефективності внутрішніх процесів, скороченню витрат, збільшенню продуктивності праці та покращення якості продукції або послуг. Інформація стає важливим ресурсом для забезпечення конкурентоспроможності фірм, сприяє впровадженню нових технологій та підходів, що покращує інноваційну активність підприємства. Вчасний доступ до актуальної інформації дозволяє компаніям швидко адаптуватися до трансформацій зовнішнього середовища, таких як зміни у законодавстві, тенденції ринку чи створення нових технологій та дає можливість приймати зважені та обґрунтовані рішення, зменшуючи ризик неправильних дій. З огляду на ці аспекти, інформаційна діяльність є життєво важливою для успіху бізнесу, розвитку економіки та адаптації підприємств до сучасних умов.

Через свою важливість у створенні економічних ресурсів підприємці вже давно стали об'єктом посиленого вивчення. Попередні дослідження були зосереджені на таких важливих питаннях, як: чому одні люди, а не інші, розпізнають або створюють нові можливості? Чому саме вони намагаються перетворити свої ідеї та мрії на бізнес-

проекти? І чому, зрештою, деякі підприємці досягають успіху, а інші ні? Спроби відповісти на ці питання виходячи з особистісних якостей підприємців дали невтішні результати: всупереч тому, що показують неформальні спостереження, підприємці, очевидно, не сильно відрізняються від непідприємців за особистісними характеристиками. Тому все більше число дослідників дотримуються іншого підходу, який підкреслює роль когнітивних процесів у підприємництві [6].

Критичне мислення відіграє ключову роль у когнітивних процесах, оскільки воно є основним інструментом для оцінювання, аналізу та прийняття рішень, допомагає глибше розбирати отриману інформацію, відокремлювати факти від суб'єктивних припущень, виявляти неточності та маніпуляції. Критичне мислення сприяє розвитку здатності формулювати висновки, які опираються на докази, а не на емоції чи упередження, а також стимулює вміння логічно будувати та захищати свої аргументи, оцінювати альтернативні шляхи та робити вибір між кількома можливими варіантами.

Міжнародні організації визначають критичне мислення як фундаментальний інструмент, що дозволяє молодому фахівцю діяти в складних та невизначених умовах. Зокрема, масштабні напрацювання запропонували: проєкт Організації економічної співпраці та розвитку (OECD) «Майбутнє освіти та навиків 2030»; звіт Програми міжнародної оцінки здобувачів освіти (PISA) (2021 г.); Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки и культури (UNESCO) в рамках Глобальної програми «Освіта-2030» у відповідності з цілями стійкого розвитку (SDG) (2017 г.), зокрема SDG-4 «Якісна освіта та Європейська комісія (EC) у документах з рекомендаціями Ради Європейського союзу «Ключові компетенції для навчання впродовж життя» (2019 р.) [7]. У 2015 р. експертами та роботодавцями на форумі у Давосі було проаналізовано десять ключових умінь та прогнозовано динаміку навичок XXI ст. у три етапи 2015, 2020 та 2025 рр., серед яких у всіх періодах фігурує критичне мислення. Звичайно, такі тенденції знайшли вираження у різних нормативно-правових документах, зокрема українських Стандартах вищої освіти [8], які визначали критичне мислення однією з ключових компетентностей.

За результатами аналізу наукометричної бази Web of Science, опублікованими у статті М. Донг, Ф. Лі та Х. Чанг [9], у період 2000-2021 рр. дослідження критичного мислення охопило 101 напрям. З них найбільша частка досліджень відбувалась в освітній сфері та становила 55,392%). Провівши аналогічне дослідження бібліометричних даних україномовного контенту Google Scholar (2020-2023 рр.), ми з'ясували, що частка освітніх досліджень феномену критичного мислення ще

більша, та складає 89,27% від загальної кількості отриманих документів. Частка наукових робіт з дослідження критичного мислення в економічній сфері значно менша та становить 5,63% від проаналізованих нами документів.

В контексті нашої роботи важливим є дослідження задоволення інформаційних потреб у сфері підприємницької діяльності, зокрема зважаючи на те, що переважна більшість опитаних студентів Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя (218 респондентів) у відповідь на провокативне запитання: «Я ніколи не думав (-ла) відкрити власну справу. Занадто ризиковано» обрали заперечувальні відповіді з різною ступеню впевненості «не погоджуюсь» та «зовсім не погоджуюсь» (70,32%). Стверджувальні відповіді надали лише 14,16% опитаних (рис. 1).

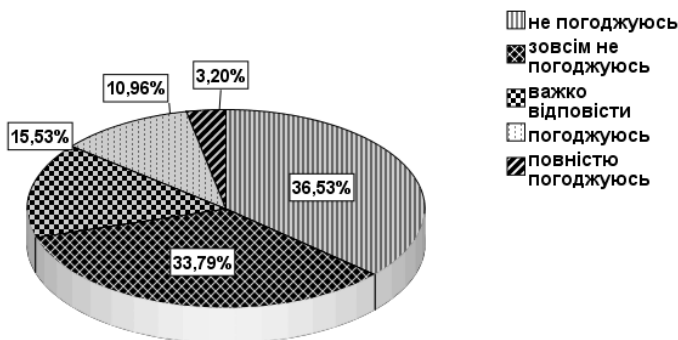

Рис. 1. Відповідь респондентів на питання «Я ніколи не думав (-ла) відкрити власну справу. Занадто ризиковано»

Основна частина. На базі кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя, починаючи з 2021 р. проводяться системні дослідження, спрямовані на вивчення феномену критичного мислення та особливостей його формування у конкретному освітньому середовищі. Результати попередніх напрацювань опубліковані нами у статтях [10, 11, 12,13].

Протягом вересня 2023 р. по травень 2024 р. було опитано 186 студентів Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя на предмет конкретизації ключових акцентів визначення критичного мислення як інструмента інформаційної діяльності. Анкетування проводилось серед здобувачів освіти трьох

факультетів: комп'ютерно-інформаційних систем і програмної інженерії (ФІС), економіки та менеджменту (ФЕМ) та інженерії машин, споруд та технологій (ФМТ), переважно 1-го та 2-го року навчання з використанням Google Forms. Респондентам було запропоновано описати у довільній формі своє розуміння поняття «критичне мислення» та вказати основні фактори які його визначають. У підсумку ми отримали 224 варіанти відповідей, для контент-аналізу яких ми використали Power BI Desktop, а для статистичного аналізу даних Microsoft Excel та IBM® SPSS®. Результати дослідження наведено на рис. 2:

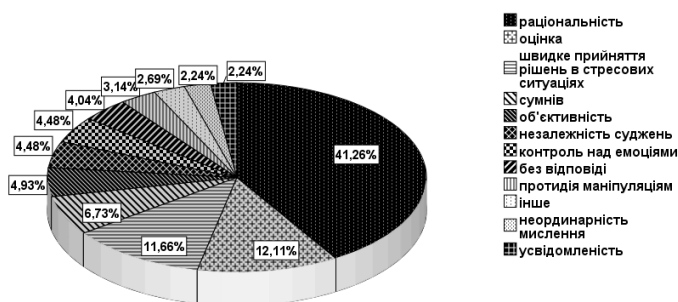

Рис. 2. Ключові фактори визначення критичного мислення, виділені на основі контент-аналізу відповідей респондентів

Переважає більшість опитаних нами студентів (41,26%), які здобувають спеціальність у різних напрямках (ІТ-технології, економічна сфера, інженерія) у визначенні поняття «критичне мислення» акцентували увагу на його раціональності, логічності, аргументованості тощо. Достатньо високі значення зафіксовано у поясненні респондентами критичного мислення через призму оцінки інформації на предмет її достовірності (12,11%), швидкості прийняття рішень у стресових, екстремальних ситуаціях (11,66%) та умінню піддавати сумніву будь-яку інформацію (6,73%). Останні три показники, які сумарно складають 30,5% відповідей, зумовлені об'єктивними обставинами, у яких останні роки живуть та навчаються наші студенти. Військова агресія росії проти України привела до відчуття постійного стресу та невпевненості у завтрашньому дні у всіх учасників освітнього процесу. Засилля неправдивої, фейкової інформації з різних джерел, яку продукує російська пропаганда

спонукає з недовірою відноситись до будь-яких новин, а критичне мислення визначає як основний інструмент їх фільтрації.

Інші фактори, на які вказували респонденти в контексті визначення поняття «критичне мислення» зустрічались значно рідше та коливались у межах 2-5% («об'єктивність», «незалежність суджень», «контроль над емоціями», «протидія маніпуляціям», «неординарність мислення» та «усвідомленість»).

Кількість респондентів, які не визначили жодної ознаки, є найбільшою у майбутніх інженерів, що може свідчити про певні труднощі у формулюванні своїх думок або недостатню визначеність у розумінні критичного мислення.

Наступним етапом нашого дослідження став аналіз розуміння критичного мислення здобувачами економічної освіти та порівняння отриманих результатів з аналогічними показниками респондентів інших спеціальностей (рис. 3).

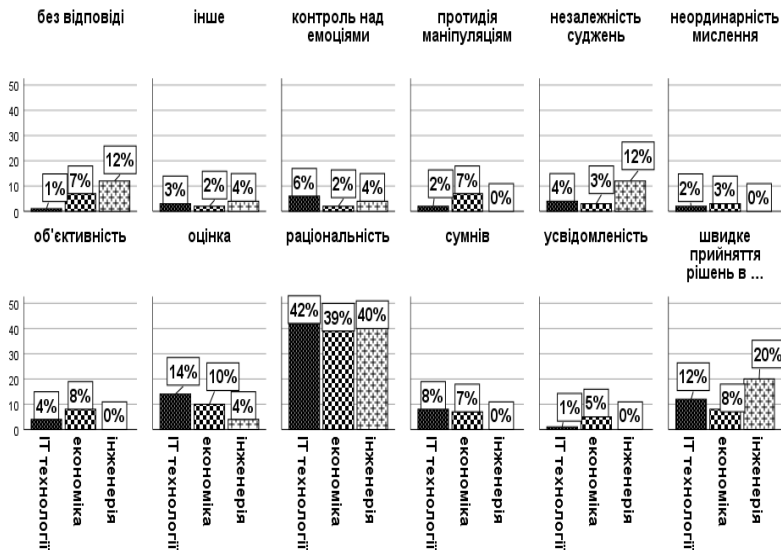

Рис. 3. Порівняння основних факторів у визначенні критичного мислення студентами різних спеціальностей

Переважає більшість опитаних, які навчаються на економічних спеціальностях також визначили поняття критичного мислення через призму його раціональності. На другому місці показник оцінки

інформації на предмет її достовірності (10%). Третє місце у рівній мірі займають показники за шкалами «об'єктивність» та «швидкість прийняття рішень у стресових, екстремальних ситуаціях» (обрали по 8% від загальної кількості опитаних). Ці ознаки формують базу для розвитку критичного мислення, яке спрямоване на об'єктивний аналіз та свідомий підхід до обробки інформації.

Зафіксовано також, що майбутні фахівці-економісти частіше від студентів інших факультетів акцентували увагу на показниках «об'єктивність», «усвідомленість» та «протидія маніпуляціям». Це підкреслює важливість цих якостей для економічної діяльності, де об'єктивний аналіз і свідома оцінка інформації відіграють ключову роль.

Висновки. В економічному контексті інформаційна діяльність є важливою складовою бізнес-процесів, оскільки інформація зв'язує різні компоненти економічної діяльності, забезпечує управління знаннями та впливає на конкурентоспроможність та фінансові результати компаній.

Роль критичного мислення у підприємництві важко переоцінити. Воно є ключовим інструментом для оцінки інформації, прийняття рішень, аналізу альтернатив та побудови стратегій розвитку.

Проведене дослідження встановило, що критичне мислення розглядається здобувачами освіти як важливий інструмент для фільтрації інформації в умовах інформаційної війни, що особливо актуально на тлі російської військової агресії. Результати аналізу відповідей свідчать про те, що студенти, які навчаються на різних спеціальностях, акцентують увагу на відмінних аспектах визначення критичного мислення, залежно від специфіки їхньої підготовки та майбутньої професійної діяльності.

Респонденти з факультету економіки та менеджменту (як і студенти інших факультетів) основними аспектами критичного мислення визначають раціональність, оцінку інформації на предмет її достовірності та швидкість прийняття рішень у стресових, екстремальних ситуаціях. Проте, для майбутніх фахівців економічної сфери, більш важливими ніж для студентів інших спеціальностей є уміння відсікати суб'єктивні фактори («об'єктивність»). Порівняно високі показники за ознакою «здатність протидіяти маніпуляціям» свідчать про активну життєву позицію майбутніх економістів та їх готовність вживати конкретних заходів для виявлення та спротиву інсинуаціям. Також зафіксовано вищі показники в категорії «усвідомленість», яка визначалась респондентами як схильність до саморефлексії та вміння розпізнавати власні когнітивні упередження.

Триває цілеспрямована робота над розробкою та впровадженням в освітню практику методів, що дозволяють активізувати раціональний компонент при виконанні професійних завдань та формувати критичне мислення у здобувачів вищої освіти. Центральне місце у цьому процесі посідає впровадження в освітню практику проблемних ситуацій та проблемних завдань, розроблених за трьома критеріями відповідно до компонентів проблемності: мотиваційно-емоційного (мотиваційні та емоційні завдання); інтелектуального (алгоритмічні та проблемні завдання); діяльнісного (комунікативні, рефлексійні завдання). Проблемні завдання спрямовані на формування в здобувачів освіти здатності опановувати «відрефлексований» зміст навчальної інформації, передбачають застосування методів пізнання та самостійний пошук ще невідомих засобів діяльності для вирішення проблем, розв'язання суперечностей між набутими знаннями та вимогами завдання, сприяють виявленню нових елементів знань, опанування здобувачами освіти засобами оперування ними, а відтак, розширюють їх можливості у вирішенні нових, більш складних проблем, використовуючи засоби самоосвіти [13].

Результати дослідження можуть слугувати основою для розробки компонентів освітніх програм, спрямованих на розвиток критичного мислення з урахуванням специфіки кожної спеціальності.

Список використаних джерел:

1. Дорогих С. Сутність та визначення понять “інформаційна діяльність” та “інформаційна діяльність органів влади”. *Інформація і право*. 2013. № 3(9). С. 74-82.
2. Беляков К. Інформаційна діяльність: зміст та підходи до класифікації. *Інформація і право*. 2012. № 1(4). С. 63-69.
3. Про інформацію: Закон України від 2.10.1992 № 2657-XII. Верховна Рада України. Офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 29.10.2024).
4. Баранецька А. Інформаційна діяльність: інтерпретація явища в контексті бізнесу. *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 2. С. 42-47.
5. Kusa R., Suder M., Duda J. Role of entrepreneurial orientation, information management, and knowledge management in improving firm performance. *International Journal of Information Management*. 2024. Vol. 78. P. 102802. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2024.102802>.
6. Baron R.A. Cognitive mechanisms in entrepreneurship: Why and when entrepreneurs think differently than other people. *Journal of Business*

- Venturing. 1998. Vol. 13. Iss. 4. P. 275-294. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(97\)00031-1](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(97)00031-1).
7. Marcos-Vílchez J. M., Sánchez-Martín M., Muñiz-Velázquez J. A. Effectiveness of training actions aimed at improving critical thinking in the face of disinformation: A systematic review protocol. *Thinking Skills and Creativity*. 2024. P. 101474. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2024.101474>.
8. Затверджені Стандарти вищої освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini/zatverdzheni-standarti-vishchoi-osviti> (дата звернення: 29.10.2024).
9. Dong M., Li F., Chang H. Trends and hotspots in critical thinking research over the past two decades: Insights from a bibliometric analysis. *Heliyon*. 2023. Vol. 9. Iss. 6. P. 16934. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16934>.
10. Габрусєва Н.В., Криськов А.А., Гумен Ю.С. Формування критичного мислення як складової інформаційної діяльності здобувачів освіти. *Наукові інновації та передові технології*. Серія: Педагогіка. 2024. № 3(31). С. 925-936. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-925-936](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-925-936).
11. Габрусєва Н.В., Потіха О. Б., Герман О. М., Юрик Н. Є. Гендерні особливості усвідомлення здобувачами вищої освіти власних когнітивних спотворень. *Академічні візії*. 2024 (28). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10692422>.
12. Габрусєва Н., Шостаківська Н. Дослідження уявлень здобувачів вищої освіти про феномен критичного мислення. *Фізико-математична освіта*. 2024. Том 39. № 2. С. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.31110/fmo2024.v39i2-02>.
13. Ignatenko N., Savenco V., Kryskov A., Habrusieva N., Remekh T. Formation of Cognitive-Technological Competence as a Mechanism of Realisation of Rational Component in Training Undergraduate Students. *Journal of Education Culture and Society*. 2024. Vol. 15, No. 1, P. 247-263. URL: <https://www.jecs.pl/index.php/jecs/issue/view/51>.